

OSMANLI BELGELERİNE GÖRE BANCO DI ROMA'NIN TRABLUSGARB'DAKİ FAALİYETLERİ

ÖZCAN MERT

Akdeniz'in güney kıyılarında önemli bir ticaret merkezi olan Trablusgarb, yapılan savaşlar sonunda 1551 yılı Ağustos ayında Malta şövalyelerinden alınarak Osmanlı topraklarına katılmıştı¹. Bir beylerbeyilik haline getirilen Trablusgarb, 1564'te Turgut Reis'in ölümünden sonra bir süre Cezayir'e bağlanarak idare edildi. Uluç (Kılıç) Ali Paşa gibi kudretli beylerbeyilerin görev yaptığı eyaletin İstanbul'dan çok uzakta bulunması ve kontrolünün güçlüğü merkezî otoritede tedirginlik yaratınca 1587'de Trablusgarb ve Cezayir yeniden müstakil birer beylerbeyilik oldu². Sonraki yıllarda Trablusgarb'da, merkezî idarenin giderek zayıflaması karşısında, karışıklıklar çıktığı gibi yeniçerilerin kurduğu divan eyalet yönetiminde etkili olmaya başladı. Bu divan başkanlığına yeniçerilerin seçtiği başkanlar yani dayılar, XVII. yüzyıl başında eyaletin yönetiminde söz sahibi oldular.

Dayılar devrinde de karışıklıkların son bulmadığı Trablusgarb'da idare, Anadolu'da yerli ayân ve eşrafın taşra yönetimine hakim olmaya başladıkları ve mahallî hanedanlıklar kurdukları bir sırada^{2a}, 1711 yılında Türk asıllı Karamanlı ailesinin eline geçti. Eyaletteki kargaşayı ortadan kaldıran Karamanlı Ahmet Bey'in kurduğu ve Karamanlı ailesinden gelen valilerin devam ettirdiği yönetim, 1835 yılına kadar sürdü³. Bu tarihte Trablusgarb'da merkezî otorite tekrar etkili olmaya başladı ve vilâyet 1911'deki İtalyan işgaline kadar Bâb-ı âlî'nin temsilcileri tarafından yönetildi.

¹ Ettore Rossi-Cengiz Orhonlu, "Trablus", *İslâm Ansiklopedisi*, c. XII/1, s. 447; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*², c. II, Ankara 1964, s. 385-86.

² Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 296.

^{2a} Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, Ankara 1977; Aynı yazar, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirîşleri ve Büyük Hânedanlıkların Kuruluşu", *Belleten*, c. XLII, nu. 168 (1978), s. 667-723.

³ M. Fuad Ezgü, "Karamanlı", *İslâm Ansiklopedisi*, c. VI, s. 311-16; R[obert] Mantran, "Karamānli", *Encyclopaedia of Islam*², c. IV, s. 617-19.

XX. Yüzyıl Başında Trablusgarb

1881'de Tunus'un Fransa ve bir yıl sonra da Mısır'ın İngiltere tarafından işgal edilmesi ile Trablusgarb, Afrika kıt'asındaki tek Osmanlı vilâyeti olarak kaldı. Sahra ve bilhassa Sudan'ın Akdeniz ile olan ticaretinin en kısa ve emniyetli yollarının Trablusgarb ile müstakil Bingazi sancağından geçmesi buraların coğrafi konumlarının ehemmiyetini açıkça ortaya koymaktadır⁴ Trablusgarb, tarıma elverişli toprakları çok az bir vilâyet olduğundan buradaki zeytin ve hurma üretimi önemlidir. Başlıca ticaret ve ihracat maddeleri arasında çarşaf, kilim, battaniye, zeytinyağı, safra, sünger turuncgiller, incir, hurma Sudan'dan gelen fildişi ve devekuşu tüyü ile 1900 yılı civarında önemini kaybeden halfa otu mevcuttu⁵. Burası ayrıca zengin fosfat yataklarına da sahipti⁶. Bu durumuyla Trablusgarb, emperyalist devletlerin özellikle İtalya'nın ilgi ve dikkatini çekmekteydi.

İtalyanların Trablusgarb üzerindeki emelleri

XIX. yüzyılda İtalyanların dikkatini Trablusgarb üstüne çeken ilk devlet adamı, 1857'deki bir mülâkatta buranın Sardinya'ya verilmesini ileri süren III. Napoleon'dur⁷. Ancak bu tarihlerde İtalyanlar millî birlikten yoksun buldukları için Trablusgarb ile ilgilenen durumda değillerdi. Millî birliğini 1870'te tamamlayan İtalya, sömürgecilik sahasında geri kaldığından Almanya gibi diğer Avrupa devletlerine yetişmek üzere hızla faaliyete geçti. Başlangıçta Tunus ile ilgilenen ve burayı ele geçirmek isteyen İtalya'nın⁸ dikkatinin 1878'de toplanan Berlin Kongresi'nde Lord

⁴ Ali Haydar Emir, *1327-1328 Türkiye-İtalya Harbi Tarih-i Bahrtisi*, İstanbul 1339, s. 277-79. Osmanlı Devletinin Sahra ve Sudan ticaretinin Trablusgarb'dan başka yöne kaymaması için verdiği mücadeleler hakkında bk. Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Erzurum 1970.

⁵ Nejat Göyünç, "Trablusgarb'a Ait Bir Layiha", *Osmanlı Araştırmaları-The Journal of Ottoman Studies*, nu. 1 (1980), s. 235-56; Lisa Anderson, "Nineteenth-Century Reform in Ottoman Libya", *International Journal of Middle East Studies*, c. XVI (1984), s. 333; Ettore Rossi, *Storia Di Tripoli E Della Tripolitana Dalla Conquista Araba Al 1911*, yay. Mario Nallino, Roma 1968, s. 350. Bu çalışmadaki İtalyanca ve Fransızca eserlerden yararlanmam hususunda yaptığı tercümelemlerden dolayı değerli arkadaşım ve meslekdaşım Yrd. Doç. Dr. Kemal Özmen'e teşekkür etmeyi bir vazife bilirim.

⁶ Ernest N. Benneth, *With The Turks in Tripoli Beign Some Experiences in The Turco-Italian War of 1911*, Londra 1912, s. 272; Y[usuf] Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi, c. II/1*, Ankara 1943, s. 76, 77, 81.

⁷ Benneth, *Aynı eser*, s. 1-2

⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, Ankara 1962 s. 85; Abdurrahman Çaycı, "İtalya'nın Tunus'da Üstünlük Teşebbüsü Cedeyda Meselesi ve Osmanlı Devleti'nin Müdahalesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, nu. 17-18 (1963), s. 219-40.

Salisbury tarafından Trablusgarb'a çekildiği öne sürülmektedir⁹. Fransa'nın 1881'de Tunus'u işgal etmesi karşısında da İtalya, mecburen Trablusgarb'a yöneldi ve burasını elde etmek için gerekli ortamı hazırlayıp fırsat aramaya koyuldu¹⁰. 1883'ten itibaren İtalyan hükümetleri ve basını Trablusgarb'ın işgalini açıkça tartışmaya başladı¹¹.

İtalyanlar öncelikle Trablusgarb'ın deniz ticaretinde etkili olmaya çalıştılar. 1876'da Trablusgarb limanına giriş ve çıkış yapan 191.940 tonilâtoluk 659 yelkenli ve vapurdan İtalyan bandıralı olan 99'u 55.678 tonilâto ile ve ikinci durumdaki İngiliz gemilerine takriben 2.500 tonilâtoluk bir fark yaparak birinci sırayı işgal etti¹². İtalyanlar, sonraki yıllarda bu üstünlüklerini giderek artırdılar. 1905'te sözkonusu limana 326.570 ton yük getiren 730 gemiden 166'sı İtalyan bandıralı olup 182.681 ton yük taşımışlardır. Aynı yılda 329.368 tonluk mal ile limandan ayrılan 736 geminin 167'si İtalyanlara aitti ve 182.852 ton miktarı malla yüklüydüler. Bu suretle Trablusgarb limanından yapılan ticarete İtalyanlar, ilk sırada yer alarak Fransa'dan iki ve İngiltere'den dört kat daha fazla yük taşıyarak onları geride bırakmakta idi¹³. Nitekim İtalyanların Trablusgarb limanındaki faaliyetlerini yakından takip eden ve bu gelişmenin halk üzerinde yaratacağı olumsuz etkiden çekinen Osmanlı idarecileri, bazı tedbirlere başvurular. Bu yöneticilerden biri, eğer Trablusgarb limanı bir yabancı şirket veya devlete verilecek olursa bunun İtalya, İngiltere ve Fransa dışından seçilmesi yolunda İstanbul'u uyardı¹⁴.

İtalya'nın ilgi alanlarından birini de eğitim teşkil etmiştir. Bu devlet, 1884-1900'de Trablusgarb Vilâyeti'nde dördü ibtidaî ve biri rüşdî olmak üzere beş okul açmıştır¹⁵. 1911 yılında Trablusgarb'daki İtalyan okullarının sayısı 10'a ulaşmıştır¹⁶.

⁹ Celâl Tevfik Karasapan, *Libya. Trablusgarb, Bingazi ve Fizan*, Ankara 1960, s. 154.

¹⁰ İsmail Subhi, *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn*, Üçüncü sene, İstanbul 1328, s. 230-32; Benneth, *Aynı eser*, s. 2 vd.; Anderson, *Aynı eser*, s. 335.

¹¹ Anderson, *Aynı eser*, s. 337, 338; David Wrigley, "Germany and The Turco-Italian War", *International Journal of Middle East Studies*; c. XI (1980), s. 314.

¹² Karasapan, *Aynı eser*, s. 163.

¹³ Rossi, *Aynı yer*.

¹⁴ Başbakanlık Arşivi, Bâb-ı âli Evrak Odası, A. MTZ. TG. S., 1324. 8.22. Bundan sonra Başbakanlık Arşivi BA. ve Bâb-ı âli Evrak Odası BEO. olarak gösterilecektir.

¹⁵ *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, Altıncı defa olarak tertib olunmuştur. 1321 sene-i hicriyesine mahsusdur, İstanbul 1321, s. 695-96.

¹⁶ Bayur, *Aynı eser*, s. 78.

Bütün bu faaliyetlere paralel bir biçimde İtalyan siyasetçileri ile iş çevrelerinin, 50.000.000 frank sermayeli bir şirket kurarak Trablusgarb ve Bingazi'de arazi alıp imar işlerini yürütmek istedikleri ve Osmanlı idarecilerinin engellemeleri yüzünden başarı sağlayamadıkları da iddia edilmektedir¹⁷.

Mahallî Osmanlı idarecileri yanında, muhtemel bir İtalyan saldırısını hesaba katan II. Abdülhamid'in¹⁸ de desteklediği, Trablusgarb'da kurulmuş islâmcı bir tarikat olan Medeniyye'nin faaliyetlerinin bir gayesi de sömürgecilikle mücadele etmektir¹⁹. Bu durum karşısında adı geçen tarikatın İtalyan teşebbüslerini başarısızlığa uğratmak için gayret gösterebileceğini gözden uzak tutmamak gerekir.

Bölgede gerek İtalyanların gerekse Bâb-ı âlî'nin ilgisini çeken en güçlü tarikat üyeleri ise Sünûsiler ve şeyhleri idi. İtalyanlar Sünûsileri elde ederek bölgede etkili olmaya çalıştılar. Buna mukabil Sünûsiler İtalyanları Fransız tehlikesine karşı kullanmak istiyordu²⁰. Osmanlı Devleti ise Sünûsileri İtalyan emperyalizmine karşı güçlü bir unsur olarak görmekteydi^{20a}.

Osmanlı Devleti'ne emperyalizmin giriş vasıtalarından birinin "*malî sermaye: borçlandırma*" olduğu bilinmektedir. Bu görüşe nazaran bankalar, devleti para ihtiyacı, borçlanma vb. hususlarla iflâsa götürmüşler ve sömüren devletlerle şirketlerin vasıtası olmuşlardır²¹. Sömürücü devlet ve şirketlerin âleti durumundaki bankaların Osmanlı halkını da borçlandırarak belli bir bölgede önce ekonomik ve sonra siyasî üstünlük sağladıkları bir gerçektir. Nitekim bu gerçeği gören İtalyan Hükûmeti, kendi siyasetçileri ve işadamlarının kurdukları şirketin başarısızlığa uğraması karşısında, aynı gayeye hizmet için Banco di Roma'yı devreye sokma kararına vardı.

Banco di Roma'nın Trablusgarb'da Şube Açması (1907)

Bilindiğine göre İtalyanlar, Trablusgarb'da bir banka açmak hususunda ilk defa 1905 yılında teşebbüse geçmişlerdir. Aynı yılda İngiliz

¹⁷ Hamdi Ertuna, *Türk Silâhlî Kuvvetleri Tarihi. Osmanlı Devri. Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)*, Ankara 1981, s. 9-10. Sözkonusu İtalyan şirketinin sermayesi, Karasapan'nın eserinde 50.000 frank olarak gösterilmiştir (s. 182).

¹⁸ Sultan II. Abdülhamid Han, *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, yay. A. Alâaddin Çetin-Ramazan Yıldız, İstanbul 1976, s. 227.

¹⁹ Rossi, *Aynı eser*, s. 327.

²⁰ Anderson, *Aynı eser*, s. 338-39, 341, 342.

^{20a} Sultan Abdülhamit, *Siyasî Hâtrâtım*, İstanbul 1974, s. 142.

²¹ Bayram Kodaman, "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'na Giriş Vasıtaları (1838-1914)", *Millî Kültür*, c. II, nu. 1 (1980), s. 28-30.

yönetimindeki Mısır'da Banco di Roma'nın bir şubesini hizmete sokan İtalyanlar²², bölgedeki nüfuzlarını arttırmak üzere Mısır'ın batı komşusu olan Trablusgarb'da da banka açmak için girişimde bulundular. Bu yılın Eylül ayı civarında Trablusgarb Valiliği, İtalyanların vilâyette birer banka ile hastahane açmak niyetinde olduklarını Sadaret'e bildirdi. 21 Eylül 1905 günü Sadrazam Avlonyalı Mehmed Ferit Paşa, bir yandan Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa'ya İtalyanların Trablusgarb hakkındaki malûm nazariyelerine göre bu gibi durumlar ile onların "*takrîr-i nüfûz etmesindeki mahâzîr-i siyâsiye*"yı hatırlatarak bu teşebbüsün engellenmesi gerektiğini ve yerli halka kötü yönde tesir edeceğinden bu işten vazgeçilmesi için İtalyan Sefâreti'ne tebligat yapılmasını veya başka bir biçimde önüne geçilmesini bildirirken²³, diğer yandan da Trablusgarb'a "*İtalyanların men'i teşebbüsâtı için Hâriciye Nezâreti ile muhâbere*" ve "*oraca da müşkilât tahaddüsüne meydan vermeksizin hüsn-i sûret ile işin önüne geçilmek rü'yet-i devletlerinde muntazır*" olduğunu yazdı²⁴.

On gün sonra 1 Ekim 1905'te Bâb-ı âlî, Trablusgarb Vilâyeti'ne İtalyan Hükûmeti'nden alınan cevaba göre burada banka ve hastahane açılacağı şâyialarının asılsız olduğunu haber verdi²⁵. Bundan, İtalyanların banka açma yolundaki teşebbüslerini bir süre için tehir etmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Ancak İtalyanlar, malî bakımdan güçlü olmak üzere Trablusgarb'daki teşebbüslerini devam ettirdiler. 17 Şubat 1906'da Valilik, bu girişimlerin sonuçsuz bırakılması için, Trablusgarb'da "*Bank-ı Osmanî*"nin bir şubesinin açılmasını Sadaret'ten "*te'kîden istirham*" etti. Çok geçmeden Trablusgarb'da Osmanlı Bankası'nın bir şubesi açıldı. Fakat İtalyanlar bu bankanın gelişmesini önlemek amacıyla 1906 yazında Trablusgarb'daki İtalyan Postahanesi'nde bir "*Posta İhtiyat Sandığı*" kurdular. Bu sandığın % 2 frank 64 santim faizle halktan para topladığı, tüccar ve esnafı kazanarak, fazla faiz vererek Osmanlı Bankası'na sekte vurmak istediği, resmi izin almadan kurulan bu sandığın büyük sakıncalar yarattığı ilgililer tarafından Sadaret'e bildirildi²⁶.

İtalyanlar, Trablusgarb'da bir banka açmakta kararlıydılar. Nitekim 1907 yılı Şubatında Trablusgarb şehrinde bir ev kiraladılar. Trablusgarb'-

²² "Banco di Roma", *Dizionario Enciclopedico Italiano*, c. II, s. 59.

²³ BA., BEO., nu. 200. 247.

²⁴ BA., BEO., nu. 200. 294; BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1324.6.6.

²⁵ BA., BEO., nu. 200. 702; BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1324.6.6.

²⁶ BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1324.6.6.

daki İtalyan Konsolosu, bu binada banka açmayacakları konusunda Vali Recep Paşa'ya * teminat verdi. Fakat İtalya'dan gelen Banco di Roma'nın adı yazılı bir levhanın Trablusgarb gümrüğünde takılması Vali ile Konsolos arasında bir anlaşmazlık yarattı. Konsolos, gümrükten geçirilmesine izin verilmemesi halinde, söz konusu levhanın, iki devlet arasında cansıkıcı durumlar yaratabileceğini ileri sürdü. Vali ise bu halin hukuka ve anlaşmalara aykırı olduğunu, banka açılmasının Osmanlı Devleti'nin iznine bağlı bulunduğunu konsolosa açıkça ifade etti ve nasıl davranılması gerektiğinin bildirilmesini de 8 Nisan 1907'de Bâb-ı âli'ye yazdı ²⁷.

Sadaret, 12 Nisan 1907'de Trablusgarb'dan aldığı haberleri ve burada banka açılmasının uygun olmayacağını Hariciye Nezareti'ne bildirdi ²⁸. Bir hafta geçmeden adı geçen Nezaret'ten gelen cevapta, Trablusgarb'da banka gibi kuruluşların bulunmaması sebebiyle İtalyanların kuracağı bankaya engel olunmaması ve “*orada Bank-ı Osmanî tarafından bir şube küşâdıyla*” rekabete başlanarak yabancı bankanın muamelelerinin akamete uğratılacağı görüşlerine yer verilmiştir ²⁹. Hariciye Nezareti, Osmanlı Bankası'nın Trablusgarb'da şube açmasını bir alternatif olarak ileri sürerken bankanın adı geçen vilâyette yaklaşık bir seneden beri faaliyette bulunduğundan habersiz görünmektedir ³⁰. Hariciye Nezareti'nin bu teklifleri yanında, İtalyanların ard niyetlerini ve siyasî emellerini gayet iyi bilen Trablusgarb Valiliği, müstakbel tehlikeyi sezerek daha gerçekçi ve ciddi tedbirlerin alınmasını 18 Nisan 1907 tarihinde Sadaret'ten istedi. Buna göre İtalyanlar, özel maksatlarla ve çeşitli adlarla “*temettü ve ticarethaneler*” kurarak halka % 4'e kadar faizle para ikrazı ile birçok gayelerine varmak için fazla düşkünlük göstermektedirler. Valilik tarafından eşraf ile ulemaya açık ve gizli olarak bu kuruluşlarla işbirliği yapmamaları bildirilmiştir. Bu kuruluşların faaliyetlerinin önünü almak için Ziraat Bankası'nın ³¹ tarımla uğraşanlar dışındaki emlâk sahiplerine emlâk rehiniyle borç para verilmesi bir çare olarak

* Recep Paşa, Trablusgarb'daki valilik görevini vekâleten yürütmektedir. Paşa, Trablusgarb Valisi diye şöhret bulduğundan bu makalede kendisinden daima vali olarak bahsedilmiştir.

²⁷ BA., BEO., nu. 227. 866.

²⁸ BA., BEO., nu. 227. 317.

²⁹ BA., BEO., nu. 227. 866.

³⁰ bk. not 26.

³¹ H. 1320/M. 10 Nisan 1902-29 Mart 1903 tarihinden itibaren Ziraat Bankası'nın bir şubesinin Trablusgarb'da faaliyette bulunduğu bilinmektedir (1320 *Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Ellisekizinci sene, Dersaadet 1318, s. 562).

gösterilmiştir. Trablusgarb'daki Ziraat Bankası'na merkezden para gönderilirse, muhtaç kimseler, ecnebi müesseselere başvurmaktan kurtulacaktır. Sadaret, Valiliğin bu görünüşünü benimsedi³².

Bu arada Hariciye Nezareti, 20 Nisan 1907 günü, İtalyan Sefareti vasıtasıyla ulaştırılan İtalya Dışişleri Bakanı Tommaso Tittoni'nin Banco di Roma'nın Trablusgarb'da açılması ile ilgili olarak bilhassa gümrük idaresinde yapılan engellemelere son verilmesini isteyen bir telgrafını Sadaret'e gönderdi³³. Bu sıralarda gümrük resminin arttırılması için yabancı devletlere karşı mücadele vermekte olan Osmanlı Hükûmeti³⁴, işe İtalya Dışişleri Bakanlığı'nın karışması üzerine meselenin büyütülmeden çözümlenmesi yoluna gitti. Bâb-ı âli, Banco di Roma'nın açılması hakkındaki Hariciye Nezareti'nin teklifi ile aynı görüşlerin yer aldığı 17 Nisan 1907 tarihli Meclis-i Mahsus zabıtnâmesine uygun olarak aldığı kararını 22 Nisan 1907'de Trablusgarb Valiliği'ne şifre ile bildirdi. Bu yazıya göre, İtalyan bankasının kurulmasını engellemek maddeten gayr-ı kabil olduğundan daha fazla ısrar edilmeden Banco di Roma'ya ait tabelânın gümrükten çıkarılmasına izin verilmesi, Osmanlı Bankası şubesi vasıtasıyla halka ve ticaretin yaygınlaştırılmasına kolaylıklar gösterilerek sözkonusu yabancı bankanın çalışmalarının akamete uğratılması gerekeceği ve aynı bankanın emlak ve ticaret muamelelerinin incelenip bir nizamnâmesinin gönderilmesi Meclis-i Vükelâ kararıyla istenmekteydi³⁵. Böylece Banco di Roma, Trablusgarb'da 44 milyon frank sermaye³⁶ ile 1907 ilkbaharında açılmış oldu.

İtalyanlar, Trablusgarb'da tesisine muvaffak oldukları Banco di Roma'nın bir şubesini de Bingazi'de açmak istediler ve derhal harekete geçtiler. Bingazi Mutasarrıfı Ömer Ali Bey, daha 14 Mayıs ve 27 Haziran 1907 tarihlerinde İstanbul'a çektiği şifre telgraflarla, İtalyanların bu maksadını ve Trablusgarb'dan Bingazi'ye bir banka direktörü yolladıklarını bildirdi ve nasıl davranması gerektiğini sordu. Sadaret üç gün sonra 30 Haziran 1907'de verdiği cevapta, daha önce Trablusgarb'da olduğu gibi bir İtalyan Bankası açılmasına karşı koymanın imkânsızlığını haber verdi.

³² BA., BEO., nu. 227. 984.

³³ BA., BEO., nu. 227. 866.

³⁴ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*², c. IV, İstanbul 1972, s. 355.

³⁵ BA., BEO., nu. 227. 866; Meclis-i Vükelâ Mazbataları, nu. 115,4. Rebiyülevvel. [1]

325.

³⁶ BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1326.6.26, lef: 10.

Bunun yanında Ziraat Bankası şubesinin³⁷ açılarak halka emlak rehiniyle borç para verilmesini, tarım ve ticaret muamelelerinde kolaylık gösterilerek İtalyan bankasının işlerinin akim bırakılması yolunda alınacak tedbirlerin Bâb-ı âlî'ye yazılmasını istedi³⁸. Böylelikle Osmanlı Hükûmeti, Bingazi'de de Banco di Roma'nın bir şubesinin açılması halinde, buna razı olmak zorunda kaldığını belirtmekteydi. Osmanlı Hükûmeti, bir yıl sonra Derne'de bir İtalyan vatandaşının öldürülmesinin ciddi milletlerarası tepkilere yol açmasını önlemek üzere, Banco di Roma'nın Trablusgarb ve Bingazi şubelerinin açılışını resmen tanımak zorunda kaldı. Faaliyetini kesintisiz sürdüren banka, daha sonra Zlitin, Homs ve Mısırata'da yeni şubeler açtı³⁹.

Banco di Roma'nın Trablusgarb'da Arazi ve Emlak Satın Alması (1907-1908)

1867 yılına gelene kadar Osmanlı memleketinde ecnebinin gayrı-menkul satın almaları ve bu kimselere arazi ve emlak satılması yasaktı. 9 Haziran 1867 tarihinde çıkarılan bir kanunla belirtilen yasağa son ve yabancılara gayrı-menkul satılmasına izin verildi⁴⁰. Bu kanunun çıkmasından kısa bir süre sonra 1868'de, İtalya, Tunus'la imzaladığı bir antlaşma ile vatandaşlarına burada emlak edinme hakkını sağladı⁴¹. Aynı devlet, 23 Mart 1873'te Bâb-ı âlî ile imzaladığı bir protokol ile de Osmanlı ülkesinde gayrı-menkul edinme imkânını temin etti⁴².

İmzalanan protokolden sonra, bilhassa XIX. yüzyıl sonlarında, Osmanlı vilâyetlerinde, daha çok da Trablusgarb'da, İtalyanların arazi ve emlak satın almaları gittikçe hızlandı⁴³. Geniş ölçüde arazi alınması

³⁷ H. 1318/M. 1 Mayıs 1900-19 Nisan 1901'den itibaren Bingazi'deki bir şubesi ile hizmet vermekte olan Ziraat Bankası'nın (1318 sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Ellialtıncı sene, Darülhilâfetil-aliyye 1316, s. 692) bu şubesinin H. 1325/M. 14 Şubat 1907-3 Şubat 1908'de faaliyette bulunmadığı görülmektedir (1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Altmışüçüncü sene, Dersaadet 1322). Ziraat Bankası H. 1326/M. 4 Şubat 1908-22 Ocak 1909 tarihinde Bingazi'de yeniden hizmet vermektedir (1326 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Altmışdördüncü sene, Dersaadet 1323, s. 968).

³⁸ BA., BEO., nu. 231.633. Aynı konuda Sadaret'in 8 Temmuz 1907 tarihli yazıları için bk. BA., BEO., nu. 232. 148, 232.155.

³⁹ Anderson, *Aynı eser*, s. 341.

⁴⁰ Gabriel Noradounghian, *Recueil d'Actes Internationaux de l'Empire Ottoman*, c. III, Paris 1902, s. 274-75.

⁴¹ Çaycı, *Aynı eser*, s. 220.

⁴² Noradounghian, *Aynı eser*, s. 345.

⁴³ Meselâ H. 1314/M. 12 Haziran 1896-1 Haziran 1897'de İtalyanların Cezair-i Bahr-ı Sefid Vilâyeti'nde bir bahçe ile bir dükkânı 37.200 kuruşa ve bir dönüm yirmi evleklik bir tarlayı 9.500 kuruşa satın aldıkları bilinmektedir (BA., Yıldız, kısım: 22, evrak nu. 140, zarf: 31).

maksadıyla 1890'lı yıllarda Roma'dan Trablusgarb ve Bingazi'ye önemli miktarda paralar gönderilmesine başlandı^{43a}. Trablusgarb'da iktisadi yönden güçlü olma istekleri ve siyasî emelleri iyice anlaşılan İtalyanların bu siyasetinin önüne geçmek üzere, 29 Mayıs 1900'de Dahiliye Nezareti, ilgili makamlara sözkonusu yabancıların emlak satın almalarına meydan verilmemesi yolunda tavsiyelerde bulundu. 26 Mart 1903m'te İtalya'nın istimlak protokolünü imzalamasından dört gün sonra yani 30 Mart 1903'te ise Sadaret, adıgeçen devlet tebaasının emlak alımının yasaklanamayacağını, fakat kontrol altında bulundurulması gerektiğini Trablusgarb idarecilerine duyurdu⁴⁴. Kendilerine ulaşan emirler doğrultusunda hareket eden ilgililer, daha önceleri İtalyanlar tarafından satın alınan ve içinde eski eserler bulunan Trablusgarb'ın Karkariş köyündeki araziyi 1903 yılının Mayıs ayında geri almayı başardılar⁴⁵.

İtalyan Hükümeti, Trablusgarb'da açılır açılmaz Banco di Roma'yı arazi satın almaya yöneltti. Uzun bir süre geçmeden de sözkonusu bankanın Trablusgarb şubesi müdürünün emlak alımı ile ilgilendiği İstanbul'da duyuldu. Bu konu ile alakalı olarak Sadaret, 11 Aralık 1907 tarihli bir yazı ile Defter-i Hakanî Nezareti'nden bilgi istedi. Nezaretin 24 Aralık 1907 günkü cevabında, Trablusgarb Defter-i Hakanî Müdürlüğü'nden ulaşan açıklamalara göre, 1907 yılı Haziran ayında İtalyanlar tarafından 341.000 kuruşa altı mağaza, bir ev ve bir de han satın alındığı, hepsinin toplam 12.000 kûsûr zira' radesinde olduğu, daha pek çok yerin satın alınmak istenildiği, Banco di Roma'nın resmî ruhsatının bulunmadığı, İtalyan Hükümeti'nin Trablusgarb'da emlak alımı için 10.000.000 franklık bir kredi açtığına dair rivayetin konsolosun bu husustaki işleri takip etmesiyle doğrulandığı ve banka müdürünün yürüttüğü muvazaalı emlak ticaretinin Sadaret'in kararıyla yasaklanabileceği bildirildi⁴⁶.

İtalyanların Trablusgarb'da sürdürdükleri emlak alımı faaliyetleri çok geçmeden Meclis-i Mahsus'un gündemine girdi. Meclis-i Mahsus, 8 Ocak 1908 günü yaptığı toplantıda "*bankanın muvâzaa sûretiyle ve küllî sermaye vaz'ıyla öyle vâsî bir mikyasda emlak ve arâzî-i cesîme iştirâsına devam etmesi de ahvâl-i husûsiye-i mahalliye nokta-i nazarınca câiz olmadığına ve ma'-zâlik diğer vilâyât-ı şâhânedede sâir tebaa-i ecnebiye hakkında mer'î olan usûl ve ka'ide dâiresinde olmak ve herhalde emâkin-i emîriye ve askeriyeye ve mahzûrdan sâlim olmayan mevâkie yakın*

^{43a} BA., Yıldız, kısım: 14, evrak nu. 251, zarf: 126-8.

⁴⁴ BA., BEO., nu. 152.306.

⁴⁵ BA., BEO., nu. 155.742.

⁴⁶ BA., BEO., nu. 242.268.

olmamak ve mikyâs-ı âdî ve tâbî'iden ziyâde vüs'at ve cesâmetde bulunmamak üzere Trablusgarb'da bulunan İtalyaluların dahi emlâk istimlâk etmeleri bi't-tabî' men' olunamayacağına binâen muâmele-i istimlâkiyenin bu şart ve esasa tevfikeyla mezkûr bankanın muvâzaa sûretiyle kendi nâmına ve husûsiyle mahzûrdan gayr-ı sâlim mevâki'de emlâk-i cesîme iştirâ etmesine meydan verilmemesin' ni kararlaştırdı. Dört gün sonraki Meclis-i Vükelâ toplantısında da aynı karara varıldı ⁴⁷.

Banco di Roma, özellikle emlâkini rehin olarak vermesi karşılığında yerli halka kredi açma yolunu seçmişti. Bâb-ı âlî, bu durumu daha 1908'in ilk aylarından itibaren dikkatle takip ediyor iken ⁴⁸, İtalyanlardan diğer ecnebler gibi emlâk istimlâk edemedikleri hakkında şikâyetler almaya başladı. Yıldız Sarayı'ndan Trablusgarb'a çekilen 23 Nisan 1908 tarihli bir telgraf ile satın alma işleminin mülk sahiplerinin rızasıyla yapılması duyuruldu ve Bingazi'de hariçten gelmiş göçmenler varsa da Trablusgarb'ın bütün halkı yerli olduğundan arazilerinin yabancıların eline geçmesine muvafakat etmeyeceklerinin bilindiğine göre İtalyanların adıgeçen vilâyette sahibi buldukları arazilerin "*devâir-i belediye uhdesinde bulunub mevki-i müzâyede ve fûruhta çıkarılanlar mı... yoksa ahâli-i müslime uhdesinde olub medyûn olmaları hasebiyle hükmen fûruht edilmek istenilen mi*" olduğu soruldu ⁴⁹. Üç gün sonraki cevabî telgraftan anlaşıldığına göre, Trablusgarb'da en çok emlâk ve bina satın alanlar İtalyanlardır ve onların ticaret ile servetleri çoğunluktaki diğer ecneblerden daha fazladır. Ayrıca bir seneden beri İtalya'nın siyasi emellerine hizmet eden Banco di Roma, nâm-ı müstearla, değer ve kıymetine bakmayarak arazi ve emlâk satın alımına fazla ilgi göstermekte ve kural tanımayarak konsoloslarının da nüfuzundan yararlanmaktadır. Bankalarının imza ve muamelesi Osmanlı Hükûmeti tarafından onaylanmayan İtalyanlar, emlâk tasarrufu protokolüne uymayarak geniş ölçüde arazi ve emlâk edinmek için halk arasında arbeye çıkarmaktan çekinmediler ⁵⁰ ve sahipleri ellerindeki tapu ve hüccetleri ortadan kaldırıp mülklerini makbuz karşılığında satın aldılar ⁵¹. Trablusgarb Valisi Recep Paşa, banka hakkındaki kesin teşhisini koydu: "*Roma Bankası'nın te'sisinden maksad, Trablus Vilâyeti'nde değerinden kıymetle arâzî ve emlâk almak ve buraca şu meblâğ ile zarara bakmayarak ticareti tevsi eylemek*"tir ⁵².

⁴⁷ Aynı belge; Meclis-i Vükelâ Mazbataları, nu. 117,8. Z[ilhicce]. [1] 325.

⁴⁸ BA., BEO., nu. 244.778.

⁴⁹ BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1326.6.26, lef: 21.

⁵⁰ Bayur, Aynı eser, s. 74.

⁵¹ BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1326.6.26, lef: 20.

⁵² BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1326.6.26, lef: 19.

Bu gelişmeler karşısında Dahiliye Nazırı Mehmet Memduh Paşa işe karıştı. Paşa, İtalyanlara satılan arazinin yeri ve miktarı ile yeni sahiplerinin adlarının belirlenmesini Trablusgarb Valisi'nden istedi. Dahiliye Nazırı ayrıca, ecnebilere Hicaz haricindeki vilâyetlerde istimlâk hakkı verildiğini, yabancı bankaların Osmanlı şirketlerinden fazla bir hakları bulunmadığını, ecnebi muhacirlerin arazi alarak vatan edinmelerinin yasak olduğunu, hangi cins mülkün satılmayacağını ve bunların dışında kalanların İtalyanlar tarafından alınmasının engellenmemesi gerektiğini, konu ile ilgili muamele ve neticelerin kendisine yazılmasını bildirdi ⁵³.

4 Mayıs 1908'de Trablusgarb'dan Dahiliye Nezareti'ne yazılan cevapta İtalyanların emlak ve ticaretinin yerli halktan çok olduğu ve arazi alımında müşkilâtle karşılaştıklarına dair onların herhangi bir şikâyetine rastlanmadığı anlatıldı. Ayrıca şikâyetlerin hep "*Roma Bankası'nın buradaki şubesinin edinmek istediği emlak ve buna mümâsil şeylerden*" ileri geldiği, Banka Direktörünün istimlâk hususundaki aşırı düşkünlüğü ve bunun için konsoloslarını nizam ve kaideler bakmayarak nüfuz kullanmaya yönelttikleri, "*Bank Heye'tiyle Konsolos'un şu meramlarını gayr-ı meşrû' bir sûretle edinecekleri emlak muhâcir celb ve Sicilya anarşistlerini iskân ile ihdâs-ı gavâile istidâdı te'mîn için bir tarîk*" olduğu belirtildi. Sonunda usûlsüz yollarla ve sahte belgelerle arazi almasına engel olunan Banco di Roma'nın, şikâyetlerini Roma'ya yaptığı ve normal biçimde arazi edinenlere karşı konulmadığı gibi işlemlerinin de geciktirilmediği haber verildi ⁵⁴.

Buna rağmen kendilerini imtiyazlı görmekte ısrar eden İtalyanlar, emlak alımı ile ilgili şikâyetlerini İstanbul'daki sefaretleri vasıtasıyla sürdürdüler ⁵⁵. Trablusgarb'dan Dahiliye Nezareti'ne bu şikâyetlerin asılsızlığı, "*Roma Bankası ile me'mûrlarının istimlâk-i emlak husûsundaki inhimakları ve kanûn ve ka'ide hilâfına hareketle ika'-ı müşkilâta çalışmaları sebebini*"n araştırıldığı ve "*bankanın merbût olduğu İtalya'daki müessese-i maliye veya bankanın reis-i sanîsi Roma'ca en büyük bir makam-ı siyâsî işgal etmekte olan zatın birâderi*" olduğu duyuruldu ⁵⁶.

Trablusgarb Valiliği, İtalyanların şikâyetlerinin asılsız olduğunu ve hiçbir mesnede dayanmadığını 13 Mayıs 1908'de Hariciye Nezareti'ne de

⁵³ BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1326.6.26, lef: 15, 18.

⁵⁴ BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1326.6.26, lef: 17.

⁵⁵ BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1326.6.26, lef: 12.

⁵⁶ BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1326.6.26, lef: 13. Banco di Roma'nın İkinci Başkanı, İdari Danışmanı ve Kraliyet Meclisi'nin senatörlerinden olan Romolo Tittoni, Dışişleri Bakanı Tommaso Tittoni'nin kardeşidir.

bildirdi. Bunun yanısıra İtalyanların her tebaadan daha fazla servet ve ticarete sahip buldukları anlatıldıktan sonra “*Buradaki Bank di Roma'nın hakikatde direktörü Hâriciye Nâzırı Tiltoni'nin İtalya'daki birâderi*” olduğu “*servet ve nüfuz tarîkıyla tedricî bir istilâyı te'mîne burada kırkdört milyon frank sermaye ile küşâd ettikleri banka nâmına zarar ve ziyâna bakmayarak kıymetinden birkaç misli fazlasıyla arazi ve emlâk edinmek ve bu tarzda nâm-ı müsteâr ile o gibi şeyler istihsâlâline çalışmak olduğu katiyen hafî ve mektûm bir ciheti*”⁵⁷ kalmadığı, Roma'da oturan [Ernesto] Pacelli * adlı biri Banco di Roma Direktörü [Enrico] Bresciani'yi sınırsız ölçüde arazi ve emlâk almaya tevkil ve memur ettiği ve bankanın bir memurunun da Roma'dan aldığı gizli talimatla Homs Livasi'ndeki münâzaalı arazi ve emlâk ile ilgilendiği belirtildi⁵⁷.

Trablusgarb Valiliği'nin yazılarından İtalyanların siyasî emel ve niyetlerini kesinlikle öğrenen Bâb-ı âlî, bir yandan onları tecavüzkâr davranışlarından caydırmak üzere Trablusgarb ve Bingazi'ye top, tüfek ve cephane gönderilmesi ve asker toplatılması gibi tedbirlere başvururken, öte yanda da yabancıların eline geçmesinde sakınca görülmemen mîrî emlâk ve arazilerin muamelelerinin tehîr edilmemesini ve “*yalnız arâzî-i cesîmenin ve mebâni-i askerîye civarındaki yerlerin eyâdi-i ecânibe intikaline husûsiyle banka nâmına gerek terhîn sûretiyle emlâk ve arâzî alınmasına meydan verilmemesi*”ni ilgililere bildirdi⁵⁸.

23 Mayıs 1908'de Trablusgarb'dan Dahiliye Nezareti'ne ulaşan bir yazıda, teklif edilen yüksek fiatlara rağmen yerli halkın mülklerini İtalyanlara satmadığı, yabancılar zayıf ve tamahkâr kimselerin toprakları ile münâzaalı arazinin satıldığı, hattâ bu işlerde sahte evrak düzenlendiği ve emlâk alımında en çok faaliyet gösteren [Ugo] Baldari'nin Roma İşgal-i Umûmî Nezâreti mühendisi olduğunun belirlendiği anlatıldı⁵⁹.

Aynı zamanda Banco di Roma'nın memurlarından biri olan Baldari'nin⁶⁰, protokol hükümlerine uygun düşmeyen toprak parçalarını satın almak istemesi ve mahallî idarecilerin bu duruma mâni olmaya çalışmaları üzerine İtalya Sefâreti meseleye karışmaktan çekinmedi. Nitekim 6 Haziran 1908'de Hariciye Nezareti'ne anılan Sefaret tarafından bir muhtıra verildi. Bunda Homs yakınlarındaki Lebde'de sahibinin Baldari'ye terk ve ferağ ettiği üç hektarlık bir arsanın satış işlemlerine

* Ernesto Pacelli, Banco di Roma'nın genel müdürüdür.

⁵⁷ BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1326.6.26, lef: 10.

⁵⁸ BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1326.4.22; BA., BEO., A. MTZ. TG. D. H., 1326.6.26, lef: 4.

⁵⁹ BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1326.6.26, lef: 6.

muhalefet edildiği hatırlatıldı, bu ve benzeri engellemelere son verilmesi istendi. Durum doğruluk derecesini soran Dahiliye Nezareti'ne, 27 Haziran 1908'de Trablusgarb Valiliği verdiği cevapta, öncelikle Lebde'nin eski eserler bakımından önemli, alınmak istenen bölgenin ise kimseye satılamaz bir yer ve mîrî arazi olduğu, Padişah'tan irade çıkmadıkça bir yabancıya satılamayacağı üzerinde durdu. Daha sonra da Baldari'nin uyuşma yoluyla birkaç hissedenden ibaret bir bahçe satın aldığı etrafına hakim bu yerin sahilde bulunmasından dolayı ferağının mümkün olmadığını, öteki ortakların bu araziye alabileceklerini, adigeçen kimsenin hep münazaalı yerleri uyaşarak hükümetin bilgisi dışında ele geçirmek istediğini, herhangi bir İtalyana tasarruf hakkı için engelleme ve baskı yapılmadığını ve diğer devletlerin tebaası gibi bunlara da protokol hükümleri dairesinde kolaylık sağlandığını bildirdi⁶¹.

Trablusgarb Valisi'nin bu açıklamalarına rağmen Baldari'nin meselesi ve yazışmalar devam etti. Bu arada Homs'ta iki arsayı mülk edinen Baldari, yine aynı yerde 5 dönüm arazi, 84 kadem arsa ve tahminen 10.400 m² lik bir bahçeyi satın almak istedi. Ancak Vali Recep Paşa, yüzölçümü belirtilen arazinin bir kısmının vakıf araziye komşu olduğunu, diğer bir bölümünün satışının sahte belge ile yapıldığını, arsanın bitişiğindeki evin sahibi tarafından alındığını bahçenin ise sahilde bulunduğunu ve Sultan'ın iradesi ile satılabileceğini bildirerek buraların Baldari'ye mülk olarak verilemeyeceğini 1908 yılı Temmuzunun son günlerinde Bâb-ı âli'ye duyurdu⁶².

Trablusgarb Valisi Recep Paşa'nın, Banco di Roma yöneticileri ile emlak satın alanların kişiliklerini ve faaliyetlerini bu derece titiz bir şekilde araştırıp yakından takip etmesi, onların anlaşmalara aykırı hareketlerinin önüne geçmesi, onun meselenin önemini müdrik biri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Paşanın konuya vukufu ve hukukî yollarla işe çözümler bulması yanında yazdığı raporlarla, Bâb-ı âli'yi aydınlattığı gibi hükümet üzerinde etkili olduğu muhakkaktır. Gerçekten de 16 Haziran 1908'de Sadaret'ten kendisine gönderilen yazı bunun en açık delilidir. Burada ilkin İtalyanların sürdürdüğü siyaset ve teşkil ettikleri tehlike bütün açıklığı ile belirtilmekte ve sonra da alınacak tedbirler sıralanmaktadır. İtalyan siyaseti ve tehlikesi "*Bingazi hakkında bazı amâl-i siyâstîyi tâ'kib ve ihdâs-ı ihtilâfât ve müşkilâta dâima vesile taharri etmekde olan ba'zı ecânibin tevessül eyledikleri teşebbüsâtın başlıcaları oralarda eşhâs ve bankalar ve sâir müessesât nâmlarına arâzî-i*

⁶⁰ BA., BEO., nu. 252.062.

⁶¹ BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1326.5.27.

⁶² BA., BEO., nu. 252.062.

cesîme ve nikat-ı mühimme istimplâk ve mektebler ve hastahaneler te'sis ve bankalar ve postahaneler vesâir müessesât küşad etmek ve ahaliye emlâk ve arâzî istirhanyla para ikrâz etmek ve hitâm-ı vâ' dede te'diye-i deyn edemeyenlerin emlâk ve arâzîsini uhdelerine geçirmek ve sevâhilde vapurları işletmek ve her vesileden bi'l-istifâde ahâliye hilâfet-i muazzama hakkında perverde ettikleri ihtisâsât-ı sâdıkanevi tevhitine ve İtalyanlara temâyüllerini te'mîne ve İtalya nüfûzunu te'sise çalışmak", "Külliyyetli bir sermaye ile teşkil edilen bir sendika ve Roma Bankası hesabına nâm-ı müstearla birçok arâzî mübâyaa olunmak" ve "ecnebi muhâcir iskânı maksadı ta'kib edildiğine şüpheli bırakılmıyacak sûrette emlâk ve arâzî mübâyaaasına teşebbüsleri" ile ifade edilmektedir. Gösterilen tedbirler arasında ise çocukların ecnebi okullarına gönderilmemesi, halkın İtalyan hastahanelerinde tedavilerine mahal bırakılmaması, yabancılara karşı ihtiyatlı davranılması, emlâk ve arazilerini Osmanlılar dışındakilere satarak veya rehine vererek borçlanmamalarına ihtimam olunması hususları dikkati çekmektedir⁶³.

Banco di Roma'nın Trablusgarb'da Vapur İşletmesi (1907-1908)

İtalyanların Trablusgarb'da 1883'ten beri dış hatlarda çalışan bir denizyolu acentası sahibi oldukları⁶⁴ ve vilâyetin dış ticaretinde birinci sırayı işgal ettikleri bilinmektedir⁶⁵. Böyle olmakla beraber onlar, Trablusgarb Vilâyeti kıyılarında (karasularında) gemi veya vapur işletme hakkına sahip değillerdi.

İtalyanlar, Trablusgarb'daki iktisadi üstünlüklerini pekiştirmek için posta, nakliye ve seyahat işlerine de ilgi gösterdiler. Nitekim onların bu konudaki niyetlerini sezen Trablusgarb Valiliği, 1906 yılı ortalarında, vilâyetin kalkındırılması hakkında alınması gereken tedbirler arasında belli mesafelerde işletilmek için tramvay ve sahillerde çalıştırılmak üzere vapurlar satın alınması gibi hususlara yer vermişti⁶⁶.

Bâb-ı âli, Trablusgarb Valisi'nin alınmasını istediği tedbirleri gerçekleştirilmeden İtalyanlar harekete geçtiler. Banco di Roma müdürü Bresciani, 1908 yılı Mart ayında Trablusgarb Valiliği'ne verdiği bir istidada, haberleşmeyi kolaylaştırmak için vilâyet kıyılarındaki limanlar arasında bir vapur çalıştıracığını ve Osmanlı postalarının ücretsiz olarak

⁶³ BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1326.5.16.

⁶⁴ Karasapan, *Aynı eser*, s. 163.

⁶⁵ bk. not 12, 13.

⁶⁶ BA., BEO., A. MKT. TG. DH., 1324.5.20. II. Abdülhamid'in Trablusgarb'ın kalkınması meselesi içinde ulaşım probleminin çözümlenmesine de ışık tutan tarihsiz bir muhtırası için bk. Sultan II. Abdülhamid Han, *Aynı eser*, s. 226-34.

taşınmasına rıza ve kendilerine kolaylıklar gösterilmesi hususunda ilgililere emirler verilmesini istedi .Bu isteği reddeden Vali, 2 Nisan 1908 tarihli bir şifre telgrafla Sadaret'i durumdan haberdar ederek bankanın ticarî amaçla değil de siyasî gayelerle açıldığını, bankanın bu maksatlarının desteklenmesine izin verilmeyeceğini, vapurun ruhsat alınmadan işletilmek istenmesi halinde yerli halkın “*ana muâmele etmemeleri ve rükûblarına müsâade olunmayacağı*”nı bildirdi ⁶⁷.

11 Nisan 1908'de Banco di Roma'ya ait bir vapur Trablusgarb limanına geldi ve aynı gün Vali, ne yapılması gerektiğini İstanbul'a sordu ⁶⁸. Hükûmet merkezinden derhal cevap alamayan Vali, İtalyan Konsolosu'na sahillerde işletilmek üzere vapur getirilmesinin hukuk dışı olduğunu ve halk ile memurlara da vapura binmemelerini ve yük vermemelerini duyurdu. Sadaret ile Hariciye Nezareti'nin vapur konusunda yazıştıkları ⁶⁹ bir sırada 17 Nisan 1908'de Marco Aurelio adlı vapur ilk seferine yolcusuz çıktı. Çünkü yerli halk, Vali'nin isteği istikametinde hareket etmişti ⁷⁰.

Nihayet 21 Nisan 1908'de, Bâb-ı âli'nin kararı, Trablusgarb'a ulaştı. Bu kararda sözkonusu vapurun seyahat ve seferden çekilmesi mümkün görünmüştü de Trablusgarb'da Osmanlı gemilerinin bulunmayışından dolayı, Meclis-i Vükelâ'nın kararı ve Padişah'ın irâdesi ile İtalyanların belirli rûsûmu ödemeleri şartıyla vapur işletmesine “*müsamaha*” olunduğu ifade edilmiştir ⁷¹. Böylece Osmanlı Hükûmeti, bir emr-i vâkiye daha boyun eğmiş olmaktadır. İtalyanlar ise Trablusgarb'da bir deniz ulaşım ve nakliye hattı kurmayı başarmış bulunmaktaydı ⁷². Bunun sonunda onlar, vilâyetin iktisadî hayatına daha da çok nüfuz ederek üstünlüklerini iyice arttırma ve pekiştirme yolunda mühim bir adım atmış oldular.

Çok geçmeden Bâb-ı âli, Trablusgarb'da vapur işletmekle İtalyanların yerli halkı kendilerine meylettirmek istediklerini ve siyasî maksatlı bu gelişmelere karşı tedbirler alınması gerektiğini Valiliğe bildirdi ⁷³. Valinin bir yazısına göre, 1908 yılı ortalarında müslüman ve sadık tebaa, ecnebilerin bu faaliyetleri karşısında, vapur ve otomobil işletmek hususunda istekli görünerek tepkilerini gösterdiler ⁷⁴. Ancak halkın bu isteklerini ne ölçüde gerçekleştirebildikleri şimdilik tesbit edilememiştir.

⁶⁷ BA., BEO., A. MTZ. TG. HR., 1326.3.25.

⁶⁸ BA., BEO., A. MTZ. TG. HR., 1326.3.25.

⁶⁹ BA., BEO., A. MTZ. TG. HR., 1326.3.25.

⁷⁰ BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1326.3.26, lef: 19.

⁷² Thomas Nelson Page, *Italy and The World War*, Londra 1921, s. 118.

⁷³ BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1326.5.16.

II. Meşrutiyetin İlanından Sonraki Gelişmeler

İtalyan Hükûmeti'nin siyasî amaçlarına vasıta olarak kullanıp desteklediği, yöneticileri ile sermayedar ve siyasîler arasında akrabalık ve işbirliği bulunan Banco di Roma, halka arazi ve mülkünü rehin etmesi karşılığı borç para vererek ve normal bedeli üstünde fiat biçerek, emlak ve arazi alımı ile vapur işletmeciliği sahalarında kısa sürede önemli ilerlemeler kaydetti. Banka bütün bu faaliyetlerini ticareti geliştirmek amacıyla yaptığını ilân ve ifade ediyordu. Hattâ buna kısmen de olsa inanan Osmanlı idarecileri vardı. Oysa İtalyanların Trablusgarb ve Bingazi'deki bütün bu faaliyetleri, ticarî nüfuz sağlayarak İtalyan Hükûmeti'ni askerî bir işgal hareketinin gerektireceği emek ve masraflardan kurtarmak amacını güdüyordu⁷⁵. Gerçekten de savaşın çıktığı 1911 yılı güzüne kadar Trablusgarb'ın iktisadî ve sınaî hayatı İtalyanların eline geçmişti⁷⁶. Buradaki sanayi kuruluşları arasında Banco di Roma'ya ait olanlar da mevcuttu⁷⁷.

1907'de Trablusgarb'da⁴⁴ milyon frank sermaye ile açılan Banco di Roma, dört yıl sonunda yani 1911'de, İtalya Dışişleri Bakanı San Giuliano'nun ifadesine göre para muamelesini 244 milyon, kasa mevcudunu 38 milyon, cüzdan mevcudunu 31 milyon ve cari hesaplarını 80 milyon franka ulaştırmıştı⁷⁸. Bu durum, zamanı içinde bankacılık bakımından önemli bir gelişmedir.

Banco di Roma, Trablusgarb'da bir taraftan iktisadî üstünlük kurarken öte taraftan da İtalyan nüfuzuna muhalefet etmemeleri için halk arasında itibarlı kimseleri elde etmeye çalıştı. Banka bu maksatla Sünûsî şeyhlerine hediyeler gönderdi. Hediyeleri kabul etmelerine rağmen şeyhlerin çoğu İtalyan faaliyetlerini Osmanlı idarecilerine bildirdiler⁷⁹.

Banco di Roma, daha 1890 yılında Trablusgarb'ın İtalyanlar tarafından işgal edilmesine taraftar olan, bu işgal hareketine yardım etmek isteyen, bunun için de İtalyanlardan para talep eden, Trablusgarb'da Tunus'taki idarenin bir benzerinin kurulmasını arzulayan ve hareketlerinin Valilik tarafından takip edildiğini bilen Trablusgarb şehri Belediye Başkanı

⁷⁴ BA., BEO., A. MTZ. TG. DH., 1326.6.9.

⁷⁵ Page, Aynı yer.

⁷⁶ W.T. Stead, *Tripoli and The Treaties or Britain's Duty in This War*, Londra 1911, s. 42, 68; Bayur, *Aynı eser*, s. 78.

⁷⁷ Stead, *Aynı eser*, s. 68; Anderson, *Aynı eser*, s. 342.

⁷⁸ Bayur, Aynı yer.

⁷⁹ Anderson, Aynı yer.

Karamanlı Hassune Paşa'yı⁸⁰ elde etmekte zorluk çekmedi. Bir yabancı yazarın da ifade ettiği gibi Banka, Hassune Paşa'yı her ay ödediği 4.000 lira gibi küçük bir meblâğ karşılığı kazandı⁸¹. Hassune Paşa'nın 1908 inkılâbından sonra Trablusgarb'da karışıklıklar çıkartması⁸², Banka'nın 1910 yılında Belediye'ye 100.000 franklık hesap açması⁸³ onun İtalyanlarla işbirliği yaptığına delâlet etmektedir. Vali İbrahim Paşa'nın Hassune Paşa'ya bu hesabı kapattırıp yerine aynı şartlarda Osmanlı Bankası'nda hesap açtırmaya mecbur etmesi⁸⁴ ise Vali'nin 20 yıl önceki Trablusgarb Valisi Kâmil Paşa gibi Belediye Başkanı'nın İtalyanlar lehine faaliyetlerinden haberdar olduğunu ortaya koymaktadır.

Banco di Roma ve İtalya Krallığı, Trablusgarb Vilâyeti'nin diğer bölgelerindeki yerli halkla da, işbirliği yapmış ve onlara para dağıtmıştır⁸⁵.

Bu arada Trablusgarb basınında, İtalyanlarla işbirliği yapan yöneticiler ve bu devletin baskılarına karşı yetersiz kalan kişiler aleyhinde yazılar çıkmaya başladı. Bu yazılarda ayrıca, Trablusgarb üzerindeki Avrupa emperyalizmine karşı takip edilmesi gereken yol gösterilmeye çalışıldığı gibi bölgedeki siyasî faaliyetlerinden ötürü İtalya'yı protesto etmek için grev çağrısı dahi yapıldı⁸⁶. İtalya'nın Trablusgarb'daki ekonomik ve politik gücünü gün geçtikçe arttırması, bu vilâyette sürgünde bulunan Genç Türkler tarafından da üzüntü ve endişe ile gözlenmekteydi⁸⁷.

Diğer yandan bölgedeki Osmanlı idarecileri, gerek II. Meşrutiyet'in ilânını takiben Harbiye Nazırlığı'na getirilen ve ciddi tedbirler alınmasından yana olan Recep Paşa gerek halefi olan valiler, Banco di Roma'yı ve Vilâyet'te kendilerini diğer devletlerin tebaalarından daha imtiyazlı gören İtalyanların kontrol altında tutmaya çalışmışlardır⁸⁸. Ancak bu durumdan rahatsız olan İtalyanlar, 1911 yılı Ağustos ayında İbrahim Paşa'yı vazifesinden yani valilikten azlettirmeyi başardılar⁸⁹.

⁸⁰ T. Palamenghi- [Francesko] Crispi, *Politica Estera-Memorie e Documenti*, Milano 1914, s. 386.

⁸¹ Anderson, Aynı yer.

⁸² Rossi, Aynı eser, s. 349; Ertuna, Aynı eser, s. 12-14.

⁸³ Bayur, Aynı eser, s. 75-76.

⁸⁴ Aynı eser, s. 76.

⁸⁵ Anderson, Aynı eser, s. 343.

⁸⁶ Aynı eser, s. 340.

⁸⁷ Feridun Kandemir, *Jön Türklerin Zindan Hatıraları*, İstanbul 1975, s. 125, 138, 150-51.

⁸⁸ Page, Aynı eser, s. 117-18, 119; Bayur, Aynı eser, s. 71, 72-73, 75-76.

⁸⁹ Bayur, Aynı eser, s. 79.

Bununla da yetinmeyen İtalya, Osmanlı yönetiminin yaptığı müdahalelerin Banco di Roma'yı zarara soktuğunu iddia ederek 29 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş açarak asıl niyetini belirtmekten kaçınmamıştır⁹⁰. İtalyan Hükûmeti, Bâb-ı âlî'nin savaşı önlemek için Trablusgarb'daki İtalyanlara daha geniş iktisadî imtiyazlar vermeye razı olduğunu bildiren bir teklifini de nazar-ı dikkate almayarak kararından dönmemiştir⁹¹.

Çıkan savaşta, 1911 yılı Ekim ayında, Trablusgarb şehri, Belediye Başkanı Hassune Paşa tarafından İtalyan askerî birliklerine teslim edildi. İtalyan işgalinden sonra Hassune Paşa, makamını korudu⁹² ve onun gibi işbirlikçiler de işgalcilere yardım teklif ettiler⁹³. Bu durumlar, Banco di Roma ve İtalyanlar ile Hassune Paşa ve öteki işbirlikçiler arasında organik bir bağın varlığını daha da pekiştirmektedir. Ayrıca Banco di Roma'nın, Trablusgarb'ın işgalinde önemli payı olduğunu gözler önüne sermektedir. Zaten Trablusgarb harbinin (1911-1912) başlıca destekleyicileri arasında adı geçen bankanın bulunduğu bilinmektedir⁹⁴.

Sonuç

Netice itibariyle iktisadî ve kültürel gayelerle geldiği ileri sürülen bankalardan biri olan Banco di Roma'nın⁹⁵, siyasî amaçla kullanılarak hakimiyet ve sömürü vasıtası olduğu bir gerçektir. Bunun için de Banco di Roma, Bâb-ı âlî'nin muhalefetine rağmen Trablusgarb'da şubeler açmış, kanunî veya gayr-ı kanunî yollara başvurarak arazi satın almış, düşük faizle kredi vermiş, sanayi, ticaret ve ulaşım sahasında yatırımlar yapmış, İtalyan nüfuzunun yayılmasına engel olmamaları yahut İtalyan etki ve işgalini kolaylaştırmaları için vilâyetin tanınmış kimselerine para ve hediyeler vermiştir. Diğer taraftan İtalya, banka kurmadan uyguladığı benzeri politika ile Tunus'u elde etmeyi başaramamakla beraber tecrübe kazanmış olmalıdır. İtalya, bu tecrübenin ışığı altında Banco di Roma'yı da vasıta olarak kullanarak Trablusgarb'da hakimiyet kurmayı başarmıştır.

⁹⁰ Giovanni Gioletti, *Mémoires de ma Vie*³, çev. Jean Carrère, Paris 1923, s. 210-11. İtalyan Başbakanı Gioletti'nin savaş bahanesi olan bu iddialarının, 1911 yılı Haziran ayında İtalya Dışişleri Bakanı San Giuliano'nun meclisteki konuşmasından alınan Banco di Roma hakkındaki bilgilerle taban tabana zıt olduğu görülmektedir. bk. not 78.

⁹¹ Benneth, *Aynı eser*, s. 182, 186, 196, 257; Rossi-Orhonlu, *Aynı eser*, s. 449; Karasapan, *Aynı eser*, s. 203; Ertuna, *Aynı eser*, s. 146-47.

⁹³ Anderson, Aynı yer.

⁹⁴ Benneth, *Aynı eser*, s. 272.

⁹⁵ Trablusgarb'ın işgalinden önce İtalyanların bu bölgeye her yıl 1.700.000 frank civarında kültürel harcama yaptıklarına dair doğruluğu tahkik edilememiş bir bilgi için bk. Tefvik Çavdar, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, İstanbul 1970, s. 105.

Diğer ecnebi bankaların hemen hepsinin aksine ilk şubelerini Osmanlı Devleti'nin merkezi ve en büyük şehri olan İstanbul'da değil de taşrada yani Trablusgarb'da hizmete sokması, Banco di Roma'nın siyasî hedefini açıkça gösteren bir başka husustur⁹⁶. Kısacası Banco di Roma'nın Trablusgarb'da açılış sebebi ve faaliyetlerinin amacı; bankacılıktan çok politika, emperyalizm ve sömürü ile yakından ilgilidir. Banka, bölgede İtalyan nüfuzunun hızla yayılmasına yardımcı olmuş, savaş ve işgal için gerekli ortam ve bahaneleri yaratmıştır. Bu sebeple bazı yabancı yazarlar, Banco di Roma'nın Trablusgarb'ın işgaline yönelik bu faaliyetlerini dürüst bulmadıklarını açıkça ifade etmişlerdir⁹⁷.

⁹⁶ Banco di Roma'nın İstanbul'da bir şube açması 1911 senesine rastlar.

⁹⁷ Stead, *Aynı eser*, s. 108; Ahmed M. Ashiurakis, *La Lotta Per La Liberazione Della Giamahiria Libica*, Valletta 1978, s. 27.

